

УДК 341.48

І. М. ЖАРОВСЬКА

Ірина Мирославівна Жаровська, доктор юридичних наук, доцент ІНПП НУ «Львівська політехніка»

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ТА СВІТОГЛЯДНА ДИСЦИПЛІНА

Кожна наукова і навчальна дисципліна має свою особливу сферу або, що одне й те саме, – свої предмет та об'єкт пізнання. Своєчасне і точне встановлення предмета й об'єкта вивчення має принципове значення і для процесу становлення та розвитку цієї дисципліни, і для виконання нею невластивих їй функцій, для її соціальної, практичної та наукової значущості. Важливо зазначити, що наявність чітко визначеного, відокремленого від сфери «додатки» інших, суміжних дисциплін предмета вивчення свідчить про наукову зрілість, відносну самостійність і потенційну ефективність цієї галузі знань та академічної дисципліни. Вагомим є визначення предмета теорії держави і права, оскільки не зважаючи на тривалий проміжок існування цієї дисципліни, все ж точаться дискусії щодо її предмета та методу.

Питання змісту теорії держави і права як науки досліджували багато науковців у різних напрямках суспільних знань. У вітчизняній юридичній науці вказану проблему або суміжні з нею аналізували такі вчені: Ю. Бисага, С. Бостан, М. Кельман, В. Ковальчук, М. Козюбра, О. Скакун, С. Сливка, Ю. Оборотов та ін. Незважаючи на велику увагу вчених до теорії держави і права залишається велика когорта невирішених питань. Вказане визначає необхідність наукового дослідження проблем взаємодії у теорії держави і права, що існують на сучасним момент розвитку вітчизняної наукової думки, що і буде **метою** цієї статті.

Теорія держави і права є фундаментальною, методологічною, світоглядною дисципліною, значення якої в системі правознавства зумовлено універсальною системою знань про державно-правові закономірності. Теорія держави і права вивчає, досліджує загальні державно-правові закономірності, дія котрих поширюється на всю державу і її правову систему, на загальні державно-правові закономірності, яким підпорядковуються право і держава за будь-яких історичних умов, у будь-якому місці і за всіх часів.

Упродовж усієї історії розвитку людської цивілізації (зробити висновок про це дає змогу суспільна практика) держава і право виступали як активна сила, що керує долями людей, спільностей, суспільств. Становлячи лише частину, хоча й важливу, суспільно-політичної структури будь-якого цивілізованого суспільства, ці інститути настільки зрослися з ним, що в очах багатьох мислителів минулого ототожнювалися із суспільством. Теорія держави і права, вивчаючи ці складні за своєю природою суспільні явища, ставить перед собою завдання науково, тобто об'єктивно, правильно і за можливості повно розкрити природу держави і права¹.

Назва «теорія держави і права» вказує, зокрема, на те, що теорія передусім досліджує такі феномени, як держава і право. При цьому співвідношення держави і права виражене в трьох аспектах їх взаємозалежності: єдності, відмінностях, взаємодії. Найбільш цікавим для нас є аспект взаємодії. Категорія «взаємодії» передбачає вид взаємозв'язку держави і права, що виражає глибинні відносини. «Взаємодія» передбачає, що це явище реалізує свою специфічну природу тільки крізь взаємовідносини з іншими явищами. У взаємодії (яка має багатоплановий характер) два явища виступають і як активні, і як пасивні. Його основна риса – взаємні зміни явищ, які співвідносяться між собою. У своєму русі держава і право з багатьма соціальними, духовними, економічними, політичними факторами вступають у різні зв'язки, у яких так чи інакше проявляються їх природа і сутність².

Поряд із тим виникають методологічні проблематики встановлення предмета й об'єкта теорії держави і права. По-перше, проблематика встановлення чіткої грані між теоретико-правовим дослідженням цих явищ та аналізом їх іншими галузями знань. Вивчають державу і право й інші науки: політологія, соціологія, історія, філософія тощо. Кожна з них вивчає державу і право під певним кутом зору, розглядає лише ту чи іншу їх окрему сторону, аспект. Тільки комплексно вони можуть інтегрувати цілісну картину соціальної реальності.

По-друге, відсутність єдиного наукового розуміння предмета й об'єкта теорії держави і права. Так, О. Скакун стверджує, що загальна теорія права і держави переживає певні трансформації: розширюється її

предмет – складовими частинами визнаються догма права, філософія права, соціологія права (як мінімум); широко використовується різноманітність методологій; оновлюється понятійно-категорійний апарат³.

Проте назва «теорія держави і права» не повною мірою відображає специфіку предмета й об'єкта цієї дисципліни, оскільки, згідно з давньою й усталеною традицією, у межах курсу теорії держави і права вивчається не тільки сама державно-правова матерія, але й деякі інші тісно пов'язані з нею явища. Йдеться, зокрема, про такі інституції, як демократія, політична система, політичний (державний) режим тощо.

Крім того, говорячи про назву науки, варто мати на увазі також, що ця галузь знань і навчальна дисципліна не скрізь і не завжди іменувалася й іменується теорією держави і права, або загальною теорією держави і права. Досить часто сучасники повторюють пропозицію заміни назви «теорія держави і права» на його більш інтегровану назву – «загальнотеоретична юриспруденція». До того ж арсенал назв цієї дисципліни поповнюється й аналогічними: «загальнотеоретичне правознавство», «загальна юриспруденція», «загальнотеоретична юридична наука», навіть «енциклопедія права».

Із цього випливає, що при визначенні характеру теорії держави і права як самостійної галузі знань і навчальної дисципліни, при визначенні специфіки її предмета й об'єкта набагато важливіше і надійніше використовувати не її назву, а її суть і зміст.

Предмет загальної теорії держави і права потрібно відрізнити від її об'єкта. Коли поняття «об'єкт пізнання» виражає об'єктивну реальність явищ, що вивчаються (стосовно теорії держави і права – це сфера державно-правового функціонування суспільства, самі держава і право), то поняття «предмет науки» акцентує увагу на закономірностях, які характеризують об'єкт наукового знання, визначає межі, в яких вивчається об'єкт.

Виразно фіксує свої вихідні положення в дослідженні проблематики об'єкта та предмета теорії держави і права В. Нерсесянц: «Об'єкт – це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. У процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні суттєві властивості, ознаки і характеристики досліджуваного об'єкта, про закономірності його генезису, функціонування та розвитку. Наукове (теоретичне) пізнання тим самим являє собою творчий процес глибинного осягнення досліджуваного об'єкта у мисленні, у свідомості його мисленнєвого образу (моделі) у вигляді певної системи понять про суттєві властивості цього об'єкта. Ці знайдені сутнісні властивості об'єкта (у їх понятійному вираженні) і є предметом відповідної науки»⁴.

У своїх роздумах В. Сирих дійшов переконання у виправданості розгляду предмета загальної теорії держави і права як «системи загальних закономірностей права як тотального цілого, а також соціологічних, економічних, політичних та інших закономірностей, котрі впливають на дію і розвиток права, його закономірностей і систему закономірностей пізнання предмета цієї науки». Об'єктом же «загальної теорії права й інших галузей правознавства», на думку вченого, виступають «право, правова політика, а також соціально-політична та інша (неюрідична) практика у тій частині, в якій вона обумовлює формування і розвиток правових явищ і процесів»⁵.

Питання про зміст предмета теорії держави і права також традиційно викликає суперечки серед дослідників. Так, одні науковці в ролі предмета теорії держави і права розглядають загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права як таких і специфічні закономірності виникнення, розвитку й функціонування цих явищ в окремо взятому історичному типі. Інші автори в ролі предмета теорії держави і права розглядають право і державу як явища суспільного життя, закономірності їх виникнення, функціонування, їх класово-політичну і загальнолюдську сутність, зміст і форми, юридичні відносини і зв'язки, особливості правової свідомості та правової культури. Ще інші за предмет теорії держави і права беруть закономірний процес виникнення й розвитку держави і права на різних історичних ступенях руху класового суспільства, сутність, зміст, форми і функції держави і права, взаємозв'язок: держави і права, правотворчість і правозастосування тощо. Дехто з науковців встановлює предметом загалом всю державно-правову дійсність, яка відображається у свідомості людини і досліджується в процесі виникнення, розвитку, функціонування, призначення та розгляду сутності державно-правових явищ.

Найбільш повне визначення, на нашу думку, запропонував В. Копейчиков: загальна теорія держави і права досліджує загальні і специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, виробляє свою систему наукових понять, визначень і принципів, внаслідок чого є самостійною юридичною наукою в системі юридичних наук, що має для цих наук загальнотеоретичне і методологічне значення.

Є й інші визначення предмета теорії держави і права. За наявних між ними відмінностей всі вони сходяться в тому, що ця наука має справу з такими сторонами і процесами державно-правового життя, як процес виникнення, становлення й розвитку держави і права.

До елементів предмета теорії держави і права можна віднести:

- закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ;
- специфічні закономірності пізнання держави і права, а також основні логічні форми наукового знання – політико-правові категорії, закони і принципи;
- логіку з'ясування істини у праві, логіку нових відкриттів у політико-правовій сфері;
- узагальнення державно-правової практики, ідей і висновків, які мають принципове значення для юриспруденції загалом;
- прийоми юридичної техніки, тлумачення права, підстави використання наукових методів у пізнанні права й інших юридичних явищ;

– наукові засади внутрішньої і зовнішньої державної політики, що забезпечують ефективність та наукову обґрунтованість державного управління;
– систему основних ідей, понять, поглядів, відповідно до яких формується правовий погляд і життєва позиція особи, соціальних груп, суспільства загалом;
– рекомендації для вирішення численних проблем державно-правового будівництва;
– гіпотези щодо майбутнього держави і права;
– наукознавчі питання (предмет теорії держави і права як науки, методологія науки, система науки, історія науки тощо).

Під час розгляду предмета теорії держави і права важливо наголосити, що він, як і сама наука про державу і право і відповідна їй навчальна дисципліна, не є чимось раз і назавжди даним, незмінним, а з плином часу змінюється і розвивається. Це, своєю чергою, не тільки ускладнює, а й робить безглуздими спроби вичерпно визначити предмет теорії держави і права та його зміст як щось стале.

Зрозуміло, основа предмета теорії держави і права – загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, ядро цієї науки і навчальної дисципліни зберігається. Незмінними залишаються, наприклад, такі загальні закономірності, як виникнення і становлення держави і права лише на певному етапі розвитку суспільства (на рівні його матеріального, а разом з тим соціального та іншого розшарування), зумовленість характеру і рівня розвитку держави і права характером та рівнем розвитку економіки й суспільства тощо. Що ж стосується використовуваного при цьому емпіричного матеріалу, а також різних «чистих» теорій, поглядів та уявлень про державно-правові явища, інститути й установи, то вони видозмінюються. Залежно від рівня, конкретно-історичних та інших умов розвитку суспільства, рівня розвитку суспільної свідомості, культури й ідеології змінюється також уявлення про загально визнані феномени, характер їх взаємозв'язку і взаємодії, їх місце і роль у світобутті.

У юридичній літературі не без підстав зазначається, що визнання об'єкта загальної теорії права як її відносно самостійного елемента, відмінного від того, що розуміється під предметом цієї науки, має принципово важливе значення. За допомогою цієї категорії визначається коло явищ і процесів об'єктивної реальності, з пізнання яких починається складний процес, що може загрожувати помилками при пізнанні предмета науки.

Питання про зміст об'єкта теорії держави і права дослідники державно-правових явищ розуміють по-різному. Не піддаючи сумніву той факт, що об'єкт теорії держав і права, так само як і будь-якої іншої самостійної галузі знань і навчальної дисципліни, виступає не інакше як у вигляді об'єктивної реальності, тобто у вигляді реально наявних явищ та інститутів, в той же час автори, що вивчають проблеми держави і права, по-різному розуміють цю досліджувану об'єктивну реальність. Одні правознавці вводять у поняття об'єктивної реальності «чисту» державно-правову дійсність. На їх переконання, зміст об'єкта теорії держави і права – це фактично вся наявна в тій чи іншій країні державно-правова надбудова, що охоплює всі державні і правові інститути, правові норми, правовідносини, правопорядок, правотворчість, правозастосування тощо. Так розширюються межі об'єкта теорії держави і права, оскільки він зміщується, виступаючи первинним для всіх політичних, соціальних та й більшості неюридичних феноменів. Безсумнівно, що держава і право виникають та розвиваються не у вакуумі, а в певній економічній, політичній та іншій сфері під постійним впливом цього середовища. Відповідно, державно-владні явища вивчаються з урахуванням впливу на них цього середовища. Проте чи означає це, що об'єктом пізнання теорії держави і права має бути не тільки державно-правова матерія, а й все навколишнє неюридичне середовище? Видається, що відповідь негативна.

Водночас варто розглянути і протилежну доктрину. Чи можливе звуження державно-владних явищ суто до вузькоправової сфери? Вказане розуміння призвело б до поглинання змістом об'єкта теорії схожих об'єктів інших соціальних галузей знань. Тобто, це були б об'єкти політології, соціології та інших «дотичних» до теорії держави і права наук.

Отже, можемо зробити такі висновки. Під впливом інтеграційно-глобалізаційних змін сучасного існування людства, світової кризи в економічній сфері, політичних конфліктів, екологічних катаклізмів та інших трансформаційних явищ теорія держави і права проходить етап оновлення й розвитку. Причини, під впливом яких розвивається теорія держави і права, можна поділити на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх причин належать: потреби інших юридичних наук, форм правосвідомості, юридичної практики, які ставлять перед теорією держави і права як фундаментальною юридичною наукою зазначені завдання, стимулюють і спрямовують наукові пошуки, а також нові факти, що не піддаються поясненню з погляду наявної теорії. Внутрішні причини – це суперечності в самій теорії держави і права або проблеми, які пов'язані з внутрішньою логікою розвитку теоретичної системи цієї галузі знання, викликані виконанням нею своїх функцій. І зовнішні, і внутрішні причини можуть бути джерелами проблемних (пошукових) ситуацій, які виникають у юридичній науці.

¹ Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2008. – С. 10.

² Оніщенко Н. М. Державно-правова система як об'єкт аналізу та вивчення юридичної науки / Н. М. Оніщенко // Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. К. Маріна, І. С. Гриценка ; упор. : О. В. Кресін, І. М. Ситар. – К. ; Л. : ЛьвДУВС, 2011. – С. 16.

³ Скакун О. Ф. «Теория права и государства» и «Сравнительное правоведение»: сходство и различие научных дисциплин / О. Ф. Скакун // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. праць / за ред. Ю. С. Шемі-

пученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Гриценка ; упор. О. В. Кресін, І. М. Ситар. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 30.

⁴ *Нерсесянц В. С.* Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства : для юрид. вуз. и фак-тов / В. С. Нерсесянц. – М. : ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – С. 58.

⁵ *Сырых В. М.* Логические основания общей теории права : в 2 т. / В. М. Сырых. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юстицинформ, 2004. – Т. 1 : Элементный состав. – С. 212.

Резюме

Жаровська І. М. Теорія держави і права як фундаментальна та світоглядна дисципліна.

Вказується, що теорія держави і права є фундаментальною, методологічною, світоглядною дисципліною, значення якої в системі правознавства зумовлено універсальною системою знань про державно-правові закономірності. Теорія держави і права вивчає, досліджує загальні державно-правові закономірності, дія котрих поширюється на всю державу і її правову систему, на загальні державно-правові закономірності, яким підпорядковуються право і держава за будь-яких історичних умов, у будь-якому місці і за всіх часів.

Разом із тим виникають методологічні проблематики встановлення предмета й об'єкта теорії держави і права. Передусім проблематика встановлення чіткої грані між теоретико-правовим дослідженням цих явищ та аналізом їх іншими галузями знань. Вивчають державу і право й інші науки: політологія, соціологія, історія, філософія тощо. Кожна з них вивчає державу і право під певним кутом зору, розглядає лише ту чи іншу їх окрему сторону, аспект. Тільки комплексно вони можуть інтегрувати цілісну картину соціальної реальності.

Водночас виникають методологічні проблематики встановлення предмета й об'єкта теорії держави і права. Визначено елементи предмета теорії держави і права.

Ключові слова: теорія держави і права, юриспруденція, об'єкт, предмет.

Резюме

Жаровская И. М. Теория государства и права как фундаментальная и мировоззренческая дисциплина.

Указывается, что теория государства и права является фундаментальной, методологической, мировоззренческой дисциплиной, значение которой в системе правоведения обусловлено универсальной системой знаний о государственно-правовых закономерностях. Теория государства и права изучает, исследует общие государственно-правовые закономерности, действие которых распространяется на всю страну и ее правовую систему, на общие государственно-правовые закономерности, которым подчиняются право и государство при любых исторических условиях, в любом месте и во все времена.

Наряду с этим возникают методологические проблематики установления предмета и объекта теории государства и права. Прежде всего – проблематика установления четкой грани между теоретико-правовым исследованием этих явлений и анализом их другими отраслями знаний. Изучают государство и право и другие науки: политология, социология, история, философия и т.д. Каждая из них изучает государство и право под определенным углом зрения, рассматривает только ту или иную их отдельную сторону, аспект. Только комплексно они могут интегрировать целостную картину социальной реальности.

Наряду с этим возникают методологические проблематики установления предмета и объекта теории государства и права. Определены элементы предмета теории государства и права.

Ключевые слова: теория государства и права, юриспруденция, объект, предмет.

Summary

Zharovska I. Theory of state and law as a fundamental and philosophical discipline.

It is claimed that the theory of state and law is a fundamental, methodological, ideological discipline, whose importance in the system of law is due to a universal system of knowledge on the state-legal laws. Theory of state and law studies, explores the general state-legal laws, the effect of which applies to the entire country and its legal system, the general public and legal laws, which are subject to law and the state under any historical conditions, at any place and on of all time.

Along with this there are methodological problems of establishing the subject and object of state and law theory. Firstly, there are problems of establishing a clear distinction between theoretical and legal research of these effects and their analysis by other disciplines. They state and law study other sciences: politology, sociology, history, philosophy and more. Each of them studies state and law at a certain point of view, considering only one or another of their individual side aspect. Only comprehensively they can integrate a complete picture of social reality. Secondly, there's a lack of single scientific understanding of the subject and object of state and law theory.

Key words: theory of state and law, jurisprudence, object, thing.